

Henri de Montety

A „MAGYAR TAPASZTALAT”

Francia utazók a két világháború közötti Magyarországon

Semmiképpen sem állíthatjuk, hogy népes lett volna azon francia utazók tábora, akik a két világháború közötti időszakban Magyarországra látogattak. Ugyanakkor az ideérkező franciák meglehetősen különböző rendű-rangú emberek voltak. S éppen ezért, ha egymás mellé helyezük azt a sokszínű képet, melyet az utazók önmagukban a számukra idegen országról alkottak, akkor a francia lélek alapvető lényegére tapinthatunk rá; vagy legalábbis abba nyerünk bepillantást, ami egy francia lélek figyelmét Magyarországon akkoriban felkelthette. Függetlenül attól, hogy a képek megalkotói gyökeresen eltérő eszmerendszerekhez tartozónak vallották magukat.

Tanulmányomban nem célozom utazások és útvonalak idejének, céljának és körülményeinek részletes és mindent felölelő ismertetése. A hangsúlyt sokkal inkább azokra a fontos felismerésekhez vezető momentumokra szeretném helyezni, amelyek egy-egy francia utazó magyarországi tartózkodása idején alapvető változást idéztek elő az illető nézeteiben, bizonyos dolgokról alkotott véleményében, illetve valamely meggyőződésének kikristályosodásában – legyen szó kedvező vagy elmarasztaló, hovatovább jogos vagy igaztalan meggyőződésről. Egy a szociális katolicizmus témakörét felölelő tanulmánykötetben bemutattam már a francia jezsuita, Pierre Delattre Magyarország iránt tanúsított szenvedélyes rajongását.¹ Az atya hat magyarországi útjára 1926 és 1932 között került sor. Rajongásához ugyanakkor a szomorú magyar valóságból született keserű mellékíz is társult. Delattre Magyarország iránti érdeklődése kimeríthetetlennek bizonyult, hiszen sorozatosan a legmélyebb benyomások érték őt. Így például a Szent Jobb körmenete,² melyről a következőképpen írt: „Egykor letűnt korok pompája mennyire szokatlan a mi szemünknek! S mégis, semminemű színpadiasságot fel nem fedezhetünk egy ilyen menetben, amelytől tökéletesen távol áll minden, mi bennünk visszatetszést kelthetne, vagy a gyermeki lélek egyszerűségére utalna.” Ugyanilyen mély benyomást tett rá az a látogatás, melyet Budapest egyik külvárosi nyomortanyáján tett, és amelynek során egy hétgyermekes családot látott „hat négyzetméteren összezsúfolva” nyomorogni.³ Hasonló módon nyilatkozott az akkor már Csehszlovákiához tartozó Kassán tett látogatása alkalmával is: „Az engem ért benyomások? Leginkább az érintett meg, mennyire érezhető Kassán, hogy az ember egy köztársaság földjén lépdel. Micsoda különbséget tapasztaltam az álta-

¹ Henri de MONTETY: *Magyar szociális katolicizmus Delattre atya szemléletében = Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945)* [a Pray György templom történelmi műhelye által 2007. november 16-án rendezett konferencia anyaga], szerk. Szilágyi Csaba, Faludi Ferenc Akadémia – Gondolat, Budapest, 2008, 197–212.

² Jezsuita levéltár, Vanves, Delattre-iratanyag [a továbbiakban: Delattre-iratanyag], JDE 106, hatodik magyarországi út: 1932. július 14. – november 2.

³ A Kiserdőnek nevezett városrészben 25 000 nincstelen tengette életét. Pierre DELATTRE: *Nos amis les Hongrois*, Figuières, Paris, 1935, 111, 164.

lános viselkedés és az udvariasság terén a határ egyik és másik oldalán! A »Dicsértessék a Jézus Krisztus!« köszöntés például teljességgel ismeretlen errefelé, míg Magyarországon vagy Németországban igen gyakorinak mondható ez a köszönési forma.” Kétségtelen tény, hogy e „benyomások” nem feltétlenül tartoznak az objektív megfigyelések körébe. Természetesnek mondható az is, hogy a papi személyben az iránta megnyilvánuló udvariasság akkor keltette a legjobb érzést, amikor az kegyeletteljes vonással is párosult. Delattre atya azonban ettől függetlenül is késznek mutatkozott messzemenő következtetések levonására, mint ahogyan erről Kornfeld Móric vidéki földbirtokának aranykönyvébe 1932. szeptember 13-án bejegyzett sorai is tanúskodnak: „Mindig is legkedvesebb emlékeim között fogom számon tartani Felső-Ireget – írja. – E számomra oly’ kedves országban, ahol a világ más vidékeihez képest még sokkal inkább féltőn ragaszkodnak a vendégszeretet ősi hagyományához. Híres történészünk, Jules Michelet nyomán a legőszintebben és lelkem legmélyebb szimpátiájával csak azt kérdezhetem: »Mikor rójuk már le végre, eme áldott nemzettel, a Nyugat Megmentőjével szembeni *adósságunkat?*«”⁴

A benyomások más alkalommal is sokrétűen őszinték: naplójában Delattre atya a Kornfeld családról azt jegyzi fel, hogy tagjaiban a 14. századi szentség mintájára lelhetünk („a bárónő [...] oly’ szeretetteljes, mások javát kereső, s teszi mindezt a legnagyobb titokban, észrevétlenül”⁵). Elismeri ugyanakkor azt is, hogy a kétségtelenül katolikusnak mondható környezet alapvetően kapitalista jelleggel van átítva.⁶ A középkor és a kapitalizmus találkozásának vagyunk tehát tanúi, s ez is azt tükrözi, hogy a tapasztalatok nem épülnek szükségszerűen következetes és logikus összefüggésekre. Főleg akkor nem, ha ez az adott körülmények miatt bizonyul lehetetlennek: mint ahogyan ez egy-egy utazóval magyarországi útja során megesett. Delattre atya vonzalma minden iránt, ami megkapó, Lónyay hercegnőnél tett látogatása alkalmával érte el tetőfokát. A hercegnő Rudolf főherceg özvegye volt, született Belgiumi Stefánia, aki a magyar arisztokráciába történő betagozódását követően figyelemreméltó magyar hazafivá vált. Az asszony a jezsuita atyát időről időre olyan információkkal látta el, melyek azután alapvető fontosságúaknak bizonyultak a pap Magyarországra vonatkozó politikai ismereteinek bővülésében. A teljes szívéből királypárti Delattre atya komoly érdeklődést mutatott a Szent Korona iránt. Utóbbiról a hercegnő úgy beszélt neki, mint egy a nemzetben és Istenben egyszerre gyökerező hatalom jelképéről, mely hatalom ugyanakkor felbonthatatlan szálakkal kötődik az ország területi integritásához is.⁷ A pap Magyarország hatalmi jelképeiről alkotott elképzelései a konkrét valóságból fakadtak: fentebb láthattuk, hogyan érintette őt a körmenettel való személyes találkozása. Mint említettem, Delattre atya meggyőződéses legitimistának vallotta magát (a szónak a francia valóságban gyökerező, azaz a Bour-

⁴ A felső-iregi kastély aranykönyvében 1939. június 11-i dátummal olvasható bejegyzés, melynek másolatát Széchenyi Agnes bocsátotta nagylelkűen a rendelkezésemre. (Ezúton is köszönetemet fejezem ki neki.)

⁵ Delattre-iratanyag, JDE 106, hatodik magyarországi út: [1932.] szeptember 9-e, péntek.

⁶ Ezen észrevételét egy a Balogh Józseffel szeptember 8-án, csütörtökön folytatott beszélgetését követően teszi. (Delattre-iratanyag, JDE 106, hatodik magyarországi út: 1932 július 14. – november 2., 109). Az atya azért von párhuzamot Balogh és Kornfeld között, mert mindketten szembehelyezkednek Széchenyi György grófnak a kereszténységet társadalmi vonatkozásaiban vizsgáló nézeteivel.

⁷ Lónyay hercegnő R. P. Delattre SJ-hez, 1930. május 14., lásd Delattre-iratanyag, JDE 220.

bon-családdal összefüggő értelmében): örök életében nem lelt megnyugvásra azon tény felett, hogy királpárti nagyapja evangélikus hitű, elzászi gyökerekkel rendelkező ember volt.⁸ Valódi vágyát érezhette annak, hogy egy őt személyes lényében érintő problémát (vagyis királpártiként Franciaországban élni) egy, a körülmények egybeeséséből adódó helyzethez igazodó kihívásként (kiállás a Magyar Királyság ügye mellett) éljen meg. Ami egészen bizonyos, az az, hogy a következőket írja ezzel kapcsolatban: „Ha valaki meg akarja érteni Magyarország helyzetét, akkor annak a francia forradalom előtti időkre visszanyúló gondolkodásmódot kell elsajátítania.”⁹ E gondolat pontosításra szorul: az illetőnek közvetlenül a francia forradalom előtti időkhöz kellett visszanyúlnia. Delattre szerint ugyanis az arisztokrácia a közeli széthullásra ítéltetett. Egészen biztos volt abban, hogy az arisztokrácia rövid időn belül eltűnik a történelem színpadáról. A pap 1932-től kezdve már annak sem látta esélyét, hogy a restauráció Magyarországon végbemehetne. Megfigyelései alapján arra a következtetésre jutott, hogy a magyarok az elmúlt időkben teljesen megszokták a királyi családot nélkülöző hétköznapiakat – lévén a királyi család a nemzettől távol, és azt lényegében teljesen magára hagyva élte életét. A monarchia is eltűnik tehát a történelem színpadáról. De akkor mi marad? A kereszténység (a jezsuita Delattre atya személyes meggyőződése szerint a katolikus hit) mint a hagyományos magyar társadalom harmadik alappillére. De milyen fajta kereszténység? Egészen biztos, hogy az adott helyzetben Delattre zavarodottan hordozta körbe tekintetét, hiszen „liberális” és „szociális meghatározottságú” körök ellentétes felfogásának egymásnak feszülése bizonytalanította el őt is – és akkor még nem is említettük a középkort idéző és a kapitalizmust előtérbe állító gyakorlatok érvényesülési vágyát.

Amikor a piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem konferenciáján vehettem részt 2004-ben, melynek témája a jezsuiták magyarországi szerepvállalása volt,¹⁰ előadásomban alkalmam nyílt a rend egy másik tagjának, Pierre Chaillet atyának magyarországi tartózkodását vizsgálni és elemezni. Ő a francia titkosszolgálat megbízásából volt Budapesten 1939–40-ben, és feladata a fasisztaellenes körökkel való kapcsolattartás volt (beleértve akár kormányközeli személyeket is).¹¹ Aki Franciaországban valamelyest is érdeklődik a II. világháború eseményei iránt, az egészen biztosan hallott Chaillet atyáról. Ő az, aki 1941-ben, a német megszállás idején létrehozta a *Cahier du témoignage chrétien* (A Keresztény Tanúságtétel Lapja) című folyóiratot, mely a korszak legfontosabb, illegálisban megjelenő keresztény sajtóorgánuma volt. Chaillet személyével kapcsolatban elmondhatjuk, hogy az ellenállás kezdeti időszakának kifejezetten emblemikus

⁸ Delattre-iratanyag, JDE 120, második utazás: 1928. július 27. – augusztus 14. (1932-ben átdolgozva), 49–50. Nagyapjáról őrzött emlékei a „chambordizmus” köthető felfogás jellegét mutatják: olyanfajta lelki beállítódást, melyben a vallási meggyőződés messze fölülmúlja a történetiségen alapuló hűséget. Lásd Martin SIMPSON: *The death of Henri V: Legitimists Without the Bourbons*, *French History* 2001/4., 380.

⁹ A gimnáziumban a diákoknak szüleik ragjából adódó megszólítás dukált, „s ez az ő szemükben teljesen rendjén is volt így”. A gödöllői premontrei gimnáziumban tíz diákra jutott egy fő személyzet. Lásd Delattre-iratanyag, JDE 105, [3.] út: 1928, 316.

¹⁰ Vö. *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig* (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 2.), szerk. Szilágyi Csaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2006.

¹¹ Vö. Henri de MONTETY: *Le père Chaillet en Hongrie*, *Revue Des Deux Mondes* 2009 december, 126–143.

figurája volt, ugyanakkor a háborút követően a progresszív katolikus szellemi irányzat meghatározó alakja lett. Életének egy kevésbé ismert időszaka a budapesti tartózkodása 1939 októberétől 1940 októberéig. Ezen időszak alatt minden bizonnyal maga is elhitte, hogy a „haladó” francia szemlélet jól összeegyeztethető a „tradicionalista” magyar felfogással.¹² Hogy mi is járhatott a fejében ezzel kapcsolatban, azt nehéz volna pontosan megfogalmazni. Ahogyan azt életrajzaiban is olvashatjuk, Pierre Chaillet diszkkrét, sőt egyenesen titokzatos ember volt.¹³ A ’30-as években sokat járt Németországban és Ausztriában. Delattre mellett Chaillet atya is azok közé tartozik, akik elsőként figyelmeztették a francia közvéleményt a náciizmus veszélyeire. Chaillet határozottan szembehelyezkedett mindennemű újpogány megnyilatkozással, ugyanakkor bizonyos rokonszenvenvel viseltetett Dollfuss osztrák kancellár azon törekvése iránt, amely Hitler semlegesítése végett egy új, keresztény alapokon szerveződő rend létrehozására irányult. *L’Autriche souffrante* (A szenvedő Ausztria) című könyve 1939-ben jelent meg. Benne Chaillet atya az adott történelmi helyzetet lényegre törően tárja az olvasó elé: „A gyenge, ugyanakkor büszke Ausztria – miután Olaszország elárulta őt, Anglia és Franciaország pedig magára hagyták – egyenlőtlen küzdelemben maradt alul Németországgal szemben, ami viszont utóbbi apoteózisához vezetett.” Amikor 1939-ben kitört a háború, Chaillet a hadügyminisztérium katonai felderítéssel foglalkozó osztályán jelentkezett: Magyarországra küldték, ahol feladata a helyi németellenes erőkkel kapcsolatos információk gyűjtése volt. Rövid időn belül világossá vált számára, hogy feladata kapcsán olyan összeköttetésekre tehet szert, amelyek a magyar társadalom akár legmagasabb köreiig vezethetnek. Már néhány nappal Budapestre való érkezését követően együtt ebédelt Eckhart Tiborral, a kisgazdapárt vezetőjével, akivel aztán többször találkozott. Csakúgy, mint az akkori miniszterelnökkel, Teleki Pállal. Chaillet atya a magyarországi tartózkodása alatt szerzett – és a közvéleményre is tartozó – benyomásait a jezsuita rend Études című folyóiratában tárta az olvasók elé. Két írásában is megmagyarázta, miért lenne fontos Magyarország semlegességének megőrzése. Ezekben elismerte, hogy bár az óvatos előrelátás nem tartozik a magyar politikusok legfontosabb erényei közé, ám addigi semlegességüket még ezzel együtt is feltétlen sikerként kell értékelni. Amennyiben Magyarország a béke ügyét, illetve a jövőbeni igazságon alapuló rendet kívánja szolgálni – magyarázta egyik írásában –, mindenáron ragaszkodnia kell a semlegességéhez.¹⁴ Chaillet-t teljes magyarországi tartózkodása idején Balogh József, a Nouvelle Revue de Hongrie című folyóirat akkori főszerkesztője támogatta és segítette mindenben. E folyóirat részben állami támogatással franciául jelent meg Budapesten azzal a céllal, hogy a magyarországi hírekről a nagyvilág franciaajkú olvasói is értesüljenek. A két férfi barátsága jól példázza Chaillet atya Magyarország iránti érzéseinek összetettségét. Amikor Balogh 1940 szeptemberében

¹² Henri de MONTETY: *Chaillet atya titkos küldetése Magyarországra, 1939/40 = A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, 677–683.

¹³ Lásd például Renée BÉDARIDA: *Pierre Chaillet. Témoin de la résistance spirituelle* [Pierre Chaillet, a szellemi ellenállás tanúja], Fayard, Paris, 1988, 330.

¹⁴ Pierre SÇAY [Pierre Chaillet írói álneve]: *Climat de neutralité: Impression de voyage* [Semlegességre utaló benyomások: úti élmények], Les Études 1939 október–december, 637–652.

Chaillet-t pár sor megírására kérte fel abból az alkalomból, hogy a második bécsi döntés értelmében Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz, a franciát súlyos kétségek gyötörték azzal kapcsolatban, vajon elfogadhatja-e a felkérést. Ugyanis egyrészt nem tért még magához a franciák vereségéből fakadó csalódottságából, másrészt pedig éppen azokban a napokban Hévizen lábadozott, mivel kevéssel azelőtt egy csúnya influenzavírus döntötte le őt a lábáról. Szeptember 7-én végül ezt írta Baloghnak: „a Franciaország tragédiájáért is felelős két férfi akaratának megfelelően meghozott és másokra erőltetett döntés politikai következményeit tekintve nem nehéz megjósolni, hogy Románia a jövőben teljes mértékben alárendeli majd magát Németországnak, amiből utóbbi komoly előnyt kovácsolhat magának *a küzdelemben, melyet tovább fog folytatni*. Magyarországnak a közeli s távolabbi jövőben érvényesítendő valódi érdekei felett érzett aggodalmaim, valamint az abból fakadó kétségem, hogy Magyarország helyesen cselekszik, amikor sorsát ismét a Reich [a német birodalom] sorsához köti, nos, mindez jelenleg sajnos megakadályoz abban, hogy francia állampolgárként a fentiekkel összhangban lévő véleménynek adjak hangot. De még ha így is cselekednék, valljuk be: írásomban olyan észrevételek sorát tenném, amelyeket a magyar cenzori hatóságok bizonyosan nem találnának helyénvalónak. *Jobban teszem tehát, ha nem szólok meg*. Mindez azonban korántsem annak jele, hogy csökkenne a magyarok ügyével kapcsolatos személyes szimpátiám és elkötelezettségem. Nagyon szeretnék Önnel minderről személyesen is szót váltani, már csak azért is, hogy a közöttünk meglévő jó viszonyt semmilyen félreértés be ne árnyékolhassa.”¹⁵ Chaillet atya végül mégis küldött egy írást, amely azonban nem jelent meg a folyóiratban. Balogh az általunk ismert utolsó, a papnak címzett levelében találkozóra hívja a franciát, hogy lapnak küldött cikkéről beszélgessenek.

Mielőtt Pierre Chaillet utolsó, Magyarországon eltöltött napjairól esnék szó, térjünk vissza egy kicsit a francia összeomlást megelőző időszakra, az 1940-es esztendő első hónapjainak eseményeire. Egy az év áprilisában bekövetkezett különös eset jól érzékelteti, hogy a francia jezsuita milyen komolyan hitt Magyarország semlegességének sérthetetlenségében. Azt már tudjuk, hogy a pap meglehetősen közeli viszonyban állt Teleki miniszterelnökkel, aki viszont akkorra már egészen bizonyosan felismerte a francia jezsuita magyarországi küldetésének valódi jellegét. 1940 áprilisának egyik napján Teleki magához hívatta őt, mert arról szerette volna tájékoztatni: egy német tiszt titokban azért tartózkodik Párizsban, hogy ott kapcsolatba lépjen a francia hivatalos körök egynémely képviselőjével. A német ügynök végső célja Hitler meggyilkolása volt. Teleki arra kérte Chaillet-t, hogy találkozzon a némettel, és egyengesse az útját, míg el nem ér a megfelelő francia személyekhez. Chaillet el is utazott, és minden bizonnyal felvette a kapcsolatot a némettel, ám minden további lépést fel kellett függeszteniük, amikor május 10-én kezdetét vette a Franciaország elleni német offenzíva.¹⁶ Az atya Franciaországba való visszatérése 1940 végén ugyanennyire felkeltheti az olvasó érdeklődését. A nyár folya-

¹⁵ Chaillet levele Balogh Józsefhez, 1940. szeptember 21. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára [a továbbiakban: OSZKK], 1/551/5005.

¹⁶ A történetet elmeséli BÉDARIDA: *I. m.*, 95. Bedarida egy *Adalékok Chaillet atya 1940-es magyarországi tartózkodásához* című dokumentumra támaszkodik, mely dokumentum egy bizonyos Jean P. tollából származik, és

mán még a budapesti Szervita téri templomban tartott prédikációsorozatot, ugyanakkor magyarországi tartózkodása ez idő tájt már erősen bizonytalannak számított, amit jól illusztrál a következő eset. A rendőrség éppen kihallgatásra akarta beidézni őt, amikor Csáky István külügyminiszter gépkocsit küldött érte. A sofőr titokban a román határra vitte a jezsuitát, ahonnan az meg sem állt a Közel-Keletig. Ott szállt hajóra Marseille felé, ahová decemberben meg is érkezett. Hazájába visszatérve hol félig-meddig, hol pedig teljesen a háttérből vett részt a menekültek és a bujkáló zsidók megmentésében.

Milyen mérlegét vonhatjuk meg tehát Chaillet atya magyarországi tartózkodásának? Mindenekelőtt azt kell aláhúznunk, hogy ittléte időben teljesen egybeesik a francia összeomlás kiváltotta traumával. Megkockáztatom, hogy az atya szemében az illúziókkal való teljes leszámolás időszaka volt ez az év. Amikor a keresztény korporatizmus hajótörést szenvedett Ausztriában, illetve Franciaország katonai és erkölcsi értelemben is összeomlott, a jezsuita pap minden bizonnyal látta már, hogy a neobarokk Magyarország semlegességének megőrzése is kudarcba fog fulladni. A magyar katolikus egyházzal ugyanakkor hagyományosan jó viszonyt ápolt. A Nouvelle Revue de Hongrie júniusi számában a francia pap tollából látott napvilágot a Bangha Bélát méltató nekrológ, amelyben Chaillet a magyar jezsuita feltétlen érdemének ismeri el annak elszánt küzdelmét a keresztényellenes és újpogány erők jól szervezett támadásaival szemben. Feltételezhetjük továbbá, hogy Chaillet Banghában már régóta tisztelte azt a személyt is, aki idejekorán felismerte a sajtónak a keresztény evangelizációban betöltött rendkívüli fontosságát. „[Bangha] már 1914-ben megalapította a *Magyar Kultúrát*, mely lapot haláláig vezette, méghozzá annak az embernek az odaadásával, aki tulajdon két kezével építette föl a saját házát.”¹⁷ A dolgok nagyon hasonló állását vélhetjük fölfedezni Chaillet atya háború utáni sorsában. Ő, aki az igazságosság és a hitelesség fellelésének rendelte alá magyarországi tartózkodását – miközben mind az igazságosság, mind pedig a hitelesség elérhetetlen távolban leledzettek –, számtalanszor találta szemben magát a külső erők, de akár az önmaga által is gyakorolt cenzúrából adódó nehézségekkel, és a dolgok szövevényéből szükségszerűen adódó félreértések sokaságával. Kijelenthetjük tehát, hogy Pierre Chaillet magyarországi tartózkodása a magyar–francia kapcsolatokat át- meg át-szövő paradoxon egyik legtökéletesebb példája.

*

Az iménti két, viszonylag részletesen tárgyalt úti élmény mellett szeretnék megemlíteni egynémely más esetet is, melyek háttérét nem világítom meg minden részletre kiterjedően. Valamennyi példa feltétlen közös vonása viszont, hogy mindegyikük jól példázza a „magyarországi tapasztalatok” fontosságát, mely tapasztalatokra a francia utazó valamely – egyszери, illetve akár többször megisméltendő – látogatása során tett szert.

1973. február 13-ról datálódik. Az életrajz szerzője – aki jól ismerte Chaillet atyát és minden bizonnyal Jean P.-t is – megerősítette a dokumentum hitelességét.

¹⁷ Nouvelle Revue de Hongrie 1940. január–június, 473.

Kezdjük a sort egy eleve kudarcba fulladt úttal. Nicolas de Rochefort őrgróf ugyanis végül soha nem jutott el Magyarországra, pedig tollával éveken keresztül képviselte a magyar érdekeket Franciaországban, midőn újságírókkal és a magyar követség munkatársaival is rendszeres kapcsolatot tartott fenn. Egyszer azután, 1935 áprilisában hivatalos meghívás érkezett számára Budapestről: tartana előadást az orosz–francia diplomáciai megegyezésről. Budapesti útját fölhasználhatta volna szakmai kapcsolatainak bővítésére, mint ahogyan kellemes kikapcsolódásra is remek alkalma nyílt volna. Miközben a francia külügyminisztériumnak némi kétsége támadt az út valódi hasznosságát illetően (feltételezhetjük, hogy a látogatás végül csakugyan emiatt nem valósult meg),¹⁸ Rochefort már a következőkről váltott levelet magyar kapcsolattartójával: „Nagyon hálás volnék Önnek, ha felvilágosítással szolgálna a budapesti öltözködési etiketről: öltönyben utazom majd, azonban kérdéses elöttem, szükségem lesz-e szmokingra is az öltönyön kívül. Zsakett és felöltő is legyen-e poggyászomban, avagy elégséges, ha alkalomadtán zakót viselek?”¹⁹ Balogh József maga is hajlamos volt az öltözködési illemszabályok könnyelmű félreértelmezésére, de még ezzel együtt is a legnagyobb odaadással és figyelemmel viseltetett levelezőpartnere észrevételei, kérdései iránt. Úgy érezte, hogy akkor jár el helyesen, ha Rochefort öltözékekre vonatkozó nagyszabású terveit némiképp egyszerűbb korlátok közé tereli. Ebbéli megfontolásában az estélyekre szmoking viselését javasolta, míg minden további, különleges alkalomra dukáló viseletről lebeszélte francia partnerét. Tökéletesen megfelelőnek tartotta például, ha a francia vendég napközben egyszerű szabású, világos színű öltönyben mutatkozik. Rövid idővel ezután Rochefort elköltözött Párizsból. Talán ezzel is magyarázható, hogy kapcsolata megszakadt magyar barátaival. Meghiúsult budapesti látogatását úgy értékelhetjük, mintha legalábbis az első bálját lett volna kénytelen kihagyni. Az adott helyzetet úgy is fölfoghatjuk, hogy vidékre költözésének következtében Rochefort egy a múltba vezető útról mondott le egy másik utazás fejében. Az is igaz, hogy esete Delattre atyáéval nem vethető egybe, hiszen utóbbi – ahogyan azt úti beszámolójában olvashattuk – akárcsak ha a gyermekkorába utazott volna vissza, midőn Magyarországra látogatott. Ami Nicolas de Rochefort-t illeti, a családja 1789-et követően Szentpétervárra emigrált, onnan pedig az oroszországi forradalom következtében csak meglehetősen hányattatott körülmények közepette sikerült visszatelepülniük Franciaországba. Az ifjú őrgróf életében magyarországi útja a feledésbe merült múlt egy darabjának megelégsztését jelenthette volna. Márpedig e múlt felettébb hatalmas kiterjedésű volt.

Aurélien Sauvageot viszont köztársaságpárti család sarja volt, melynek tagjai meleg szívvél gondolnak vissza az 1789-es esztendő forradalmi eseményeire. Sauvageot maga is az SFIO, a szocialista párt tagja volt, és szabadkőműves, valamint egyházellenes nézeteket vallott – ami, tegyük hozzá, korántsem akadályozta meg őt abban, hogy a magyar társadalom legelőkelőbb rétegeivel ápoljon jó viszonyt. 1937-ben jelent meg *Découverte de la Hongrie (Magyarország megismerése)* című könyve, amely tulajdonképpen magyarországi

¹⁸ Balogh levele Rochefort-hoz, 1935. május 22. OSZKK 1/2744/24480.

¹⁹ Rochefort levele Baloghhoz, 1935. május 15. OSZKK 1/2744/24476.

benyomásainak összegzése. E könyv oldalain meséli el például, milyen érzések kavargtak benne, midőn az Eötvös Collegium folyosóin legelőször végigment (ott, ahol majd tíz éven át élt és dolgozott). Szobája – meséli – túlságosan nagy volt, meglepően kevés bútorttal berendezve. „Hontalannak éreztem magam e térben. Esetlen mozdulataim annak az embernek a mozdulataira emlékeztettek, aki saját méreténél lényegesen nagyobb ruhát kénytelen viselni.”²⁰ Ha Sauvageot e hétköznapi részletet említésre méltónak ítéli, az minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy e mozzanat tökéletesen hozzájárul egy sokkal kevésbé kézzelfogható érzés, a nagyság érzésének megragadásához. Magyarország is lehet nagy: annak, aki jól ismeri, s annak, aki szereti. Nagy Magyarország – Magyarország nagysága önnön múltjából fakad. Márpedig e múlt a jelen hétköznapijában él tovább.

A francia utazók sem voltak képesek függetleníteni magukat a Magyarországot önnön múltjával és a hozzá szervesen kapcsolódó nagyságával összefüggő érzéstől. Ambroise-Marie Carré domonkos atya 1941 februárjában egy Pireneusok-béli klinikán feküdt csonttuberkulózis gyanújával. A minden bánatra okot adó körülmények közepette (1941-et írunk, az atya kórházi ágyhoz van kötve) Carré Balogh Józsefhez intézett levelében egyetlen és kizárólagos örömeinek a budapesti rádió hallgatását nevezte meg: „őszintén mondom, hogy valamennyi ország és mindahány kultúra közül, melyeket utazásaim során megismertem, lelki rokonságot leginkább és mindenképp a magyar lélekben, az Önök országának kultúrájában és történelmében fedeztem föl”.²¹ Vessünk csak egy pillantást az iménti felsorolásra: lélek, kultúra és történelem, s mindez Magyarországgal összefüggésben! Carré atyára máskülönben talán barátainak azon vonása gyakorolta a legnagyobb hatást, ahogyan bennük a nemzeti múlt-hoz való erős ragaszkodás Franciaország szeretetével párosult. A Kornfeld család már emlegetett aranykönyvébe a domonkos atya 1939 júniusában a következőket írta: „A francia kultúrától és az iránta érzett mély szimpátiától olyannyira átítatott családban a magányos utazó valódi felüdülésre lel, nem beszélve a jövőre vonatkozó, teljességgel reményt keltő érzéseiről.”²² (Sajnos a jóslat tévesnek bizonyult, ráadásul a magyar társadalom összességét tekintve a frankofil nézeteket valló magyarok száma is elhanyagolható volt. Jelen tanulmányom célja azonban sem diplomáciatörténet, sem pedig társadalomtörténet felvázolása; sokkal inkább a francia és a magyar szellem összefonódásainak feltérképezése egyes francia utazóknak az 1930-as évek Magyarországon tett látogatása alkalmával.)

„Ennek kapcsán meg kell említenem – írja Aurélien Sauvageot Bajomi Lázár Endrének 1985-ben –, mennyire csodálom bizonyos magyarok lelkének nemességét. Ők, Önhöz hasonlóan, barátokat megillető nyájjassággal fordulnak olyan idegenekhez, akikkel márpedig barátságot soha nem is ápoltak. Sőt velük szemben akár a legnagyobb tisztelettel viseltetnek, csupán azért, mert ezen idegenek Magyarországgal ilyen vagy olyan kapcsolatba kerültek. A lélek ilyen fokú nagysága előtt mindenképp fejet kell hajtani

²⁰ Aurélien SAUVAGEOT: *Découverte de la Hongrie*, Alcan, Paris, 1937, 10.

²¹ Carré levele Baloghhoz, 1941. február 21. OSZKK 1/523/4865.

²² A felső-iregi kastély aranykönyve, 1939. június 11.

nom; már csak azért is, mert régóta tisztában vagyok azzal, hogy a magyar lélek alapvető sajátosságáról van szó. Sajnos jól látom ugyanakkor azt is, hogy az idegenek részéről mindez nem kölcsönös, s e tisztelet nem feltétlenül érvényesül Önök, a vendéglátók irányába.”²³

Az iménti gondolatok jól illusztrálják, hogy a magyar kultúra iránt táplált rokonszeny gyökerei a legkülönbözőbb irányokba ágazhatnak, szülessen e megingathatatlan szimpátia akár az érzések, akár a viselkedésbeli megnyilatkozások szintjén. De akkor végül mit jelent pontosan az, hogy valaki „Magyarország elkötelezett barátja”? Vajon a Sauvageot által a fentiekben megfogalmazott szemléletmódban teljesezik ki e barátság egyetemes érvényűsége? Továbbá abban a tényben, hogy magyarok és franciák közösen élik meg e valóságot, illetve osztoznak a tapasztalatokban? Mert hiszen mi magunk is éppúgy magyarországi tapasztalataink és benyomásaink részesei vagyunk, amikor – hogy Aurélien Sauvageot szavaival éljünk – „Magyarországgal kerülünk ilyen vagy olyan kapcsolatba”. Vizsgáljunk csak meg közelebbről egy sokatmondó esetet. 1938. október 24-én az Action Française napilap oldalain látott napvilágot Jacques Delebecque, a külügyi vonatkozású események szakértőjének egy írása *Kárpátaljai emlékek* címmel. A szerző egy előre nem tervezett magyarországi látogatását meséli el. A cikk megjelenésének idején sűrű felhők tornyosultak Európa egén: nem sokkal jártunk a müncheni szerződés után (szeptember 30.), illetve utólag azt is tudjuk már, hogy az első bécsi döntést is rövid időn belül meghozzák (november 2-án). Kárpátalja magyar hadsereg általi megszállására is hamarosan sor került (1939. március 19-én), ami a Felvidék visszacsatolásának a keleti területeket érintő, szükséges velejárójaként értékelhető.

Azt mindenképpen leszögezhetjük, hogy a királpárti francia sajtóorgánum a magyar érdekeket részesítette előnyben Csehszlovákiával szemben, mely államot a francia újság a szabaddóművesek és a minden erkölcsöt nélkülöző egyének országának tüntetett föl. Egy másik külügyi szakértő, Jacques Le Boucher a közép-európai erőviszonyok fölvázolásakor aláhúzta, hogy a térség sokkal inkább a geopolitikai erőviszonyok tükrében vizsgálendő, mintsem ideológiai avagy érzelmi alapon. (Jacques Bainville nyomdokain az Action Française külpolitikai irányultsága pragmatikus jegyeket mutatott, akárcsak az ugyanezen a néven számon tartott és Charles Maurras nevével fémjelzett mozgalom, amely önmagát „empirista megalapozottságúnak” tüntette föl.²⁴) Le Boucher úgy fogalmaz: „A dolgok jelenlegi állását tekintve nekünk magunknak kell eldöntenünk, melyik helyzet lehet számunkra előnyösebb: Magyarország megerősödése, avagy Csehszlovákia Berlinnek való visszafordíthatatlan és teljes alárendelődése.”²⁵ Azt is fontos leszögeznünk, hogy az Action Française nem volt mindig magyarbarát lap. Egy 1934. októberi írásában például Bainville a magyarok szemére veti, hogy mindig is a franciák ellenlábásait támogató „csatlósok” táborá-

²³ Aurélien Sauvageot levele Bajomi Lázár Endréhez, Aix-en-Provence, 1985. február 23., Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, V4750/47/1-24.

²⁴ Az Action Française-ről figyelemreméltó, átfogó ismertetés Eugen WEBER: *L'Action Française* (több kiadásban is, például: Fayard, Paris, 1985).

²⁵ Jacques LE BOUCHER: *Hongrie et Ruthénie*, Action Française 1938. október 18.

ban foglaltak helyet.²⁶ 1935-ben, illusztris elődje nyomdokain haladva Jacques Delebecque is hangot ad a magyar arisztokráciával szembeni fenntartásainak: véleménye szerint az „érdekeikben és jogaikban megsértett, s emiatt örök elégedetlenségben élő feudális nagyurak” (királypárti nézeteket valló ember szájából mily’ különös megfogalmazás!) komoly veszélyt jelenthetnek Közép-Európa békéjére nézve.²⁷

Miután némi bepillantást nyertünk a legfontosabb francia királypárti mozgalom ideológiai útvesztőjébe, térjünk most vissza a korábban megígért, sokatmondó történethez, amely személyesen Jacques Delebecque-vel esett meg az első nagy háborút közvetlenül megelőző időkben. Az 1938 októberében megjelenő cikkében tehát azt meséli el, annak idején hogyan „pottyant” Kárpátaljára szó szerint az égből, s mindezt a véletlennek köszönhetően. Kevéssel az I. világháború előtt, s feltehetően a légköri körülmények váratlan változása miatt Delebecque léggömbje irányíthatatlanná vált a Kárpátok erdeinek sűrűje felett, majd utasával ismeretlen erdei tisztáson ért földet. A Kárpátok erdeiben – meséli Delebecque – medvevadászokkal is találkozott, akiket alaposan meg is ijesztett. Járt ezenkívül egy a havasokban épült házban, ahol nagyon egyszerű német nyelven egész jól meg is tudta értetni magát az ott lakókkal. Másnap aztán visszatért Budapestre, ahol újból a civilizáció vívmányai várták őt. Útjából Delebecque azt a következtetést vonta le, hogy a világnak ezen a részén a népek önrendelkezésének a legapróbb értelme sincsen.²⁸

Foglaljuk csak össze tehát az iméntieket. Kárpátalja a magyar végek allegóriája, konkrétan pedig civilizálatlan emberek lakják, akik között csupán elvéve bukkanunk a műveltség máskülönben német vonatkozású nyomaira. (Delebecque itt minden bizonynyal – s talán akaratlanul is – a helyi, kereskedelemmel és vendéglátással foglalkozó, németajkú zsidóságra utalt. Megjegyzése azért is figyelemreméltó, mivel a beszámoló szerzője akkoriban az Action Française-mozgalom nemzetileg elkötelezett, szükségképpen németellenes, sőt többé-kevésbé antiszemita érzelmű tagja volt.) Lényegében tehát valódi civilizációra kizárólag az ország szívében, Budapesten lehettünk. Ebből pedig azt a következtetést vonhattuk le, hogy e központi régió feladata volt a legtávolabbi, szükségképpen elmaradott térségek irányítása. A kényszerleszállás rövid elbeszélése remekül tükrözi e szemléletet. A közvetlenül megélt valóság, valamint az ennek hatására a dolgok szemlélője által alkotott vélemény közötti összefüggés pedig tökéletesen alátámasztja az általunk a tanulmány elején megfogalmazottakat. Ugyanakkor ne feledkezzünk el arról sem, hogy az Action Française – Delebecque éppúgy, mint a többi, szervezetbeli társa – éveken át rendszeresen kárhoztatta Magyarországot és a magyar kormány politikáját. Akkor tehát egy az adott helyzet szülte és a valóságtól elrugaszkodott beszámolót olvastunk volna? Mintha csak Delebecque valamely új elképzelését szerette volna úgymond fonákjáról illusztrálni, s tette mindezt egy máskülönben említésre sem méltó élménye segítségével? Avagy a kárpátaljai benyomások lényegét értette volna meg, csakhogy jóval

²⁶ Action Française 1934. október 22. Idézi Gesztesi a Balogh-nak 1933. november 15-én írt levelében, OSZKK 1/1172. A levél másolata a Magyar Külügyminisztérium levéltárában is fellelhető: Magyar Országos Levéltár [a továbbiakban: MOL] K 66, Gesztesi-dosszié, 105 cs., III/b.

²⁷ Action Française 1935. augusztus 18.

²⁸ Jacques DELEBECQUE: *Souvenir de Ruthénie* [Kárpátaljai emlék], Action Française 1938. október 24.

a történetek után? Olyan felismerésre jutott volna, amelyre korábban nem juthatott az Action Française berkein belül uralkodó pártfegyelem és szigor miatt? Nehéz lenne mindezt eldönteni, már csak azért is, mivel a gondolati következetesség nem tartozott a francia publicista legfontosabb erényei közé. Tény, hogy október 27-én a leghatározottabban kiállt abbéli meggyőződése mellett, mely szerint a magyar fél által megfogalmazott érvek mindenképpen cáfolhatatlanok, tekintettel a népek önrendelkezési jogának egyértelmű megsértésére.²⁹ Arról az önrendelkezési jogról van szó, amellyel összefüggésben három nappal korábban úgy nyilatkozott, hogy meglétük teljességgel értelmetlen és egyáltalán nem helyén való a térségben. Csakugyan: minden csupán attól függ, mely népről is van szó, s mely másik néppel szemben szándékozik érvényesíteni önnön jogait és érdekeit. Azt az álláspontot azonban még Delebecque is elfogadta, hogy az önrendelkezési jogok érvényesítésének eme többszereplős „játékában” Franciaországnak nem juthatott szerep, hiszen a küzdelemből győztesen kikerülő félről Berlinben és Rómában hozták meg a döntést. Delebecque ennél pontosabban nem is tapinthatott volna a lényegre.

Hadd jegyezzünk meg még valamit Kárpátalja kapcsán. Élt akkoriban Franciaországban – illetve pontosabb, ha Svájcot mondunk – egy tudós ember, aki 380 oldalas munkát szándékozott szentelni Kárpátaljának.³⁰ Aldo Dami az 1930-as években arról volt nevezetes, hogy új nyelvi és etnikai térképek megszerkesztését végezte el; ezek segítségével tervezték – amolyan Lord Rothermere módján – Magyarország határainak újrajrészolását. „Bizonyos tekintetben elméleti földrajztudós volnék, aki erősen összpontosít a nyelvhatárok lehető legtökéletesebb valóságára, bármerre és bármilyen módon is húzódjanak azok. Utazásaim során azt ellenőrzöm, hogy térképeim vajon megfelelnek-e a valóságnak” – mondta Dami.³¹ E szellemben tervezte felvidéki útját is azt követően, hogy a területet visszacsatolták a Magyar Királysághoz. Mivel azonban meglehetősen ellentmondásos viszonyt ápolt a budapesti hatóságokkal, utóbbiak keze alatt korántsem égett a munka, hogy Dami útja elől minden akadály minél hamarabb elháruljon.³² A helyzet azután úgy alakult, hogy Dami csak a rákövetkező esztendőben indult útnak, akkorra pedig már Kárpátalja is Magyarországhoz tartozott. A tanulmányok szerzője tehát azzal a szándékkal kelt útra Kárpátaljára, hogy – saját szavaival élve – „megvalósítsa régi, nagy, keleti álmát, és bebarangolja Kelet azon örökké fortyogó vidékeit, ahol szlávok, románok és magyarok élnek együtt a világnak eme kritikus pontján”.³³ A „világ eme kritikus pontját” emberfia márpedig be nem barangolhatja anélkül, hogy attól kezdve maga is ne hordozná e tapasztalat égető emlékét. Ami e tapasztalatot illeti, Dami később napvilágot látott beszámolójában Perényi báró egykori benyomásaira támaszkodik (mely benyomá-

²⁹ Jacques DELEBECQUE: *Les Hongrois sont pressés* [A magyaroknak sietniük kell], Action Française 1938. október 27.

³⁰ Aldo DAMI: *La Ruthénie subcarpathique* [Kárpátalja], Éditions du Mont-Blanc, Genève, 1944.

³¹ Aldo DAMI: *Ce que j'ai vu en Subcarpathie*, Nouvelle Revue de Hongrie (Budapest) 1940. május, 345.

³² „Nincsen semmi hír, de az ügy még jól is alakulhat, ha Dami ennek érdekében lépéseket tesz.” Bartok László és Szent-Ivány levelezése, 1938. november 9. és 21., MOL K66 370 cs., 1938 III-4 (A-J), 460–461. dok.

³³ DAMI, *Ce que j'ai vu en Subcarpathie*.

sok jóval korábbi időkből eredtek, lévén a báró a környék szülötte, majd kormányzója): „tárt karokkal fogadott, s nyomban a vidék lakóinak jóságát kezdte emlegetni, mely jó-ságot a szláv népességre, pontosabban az oroszokra jellemző idealizmussal magyarázott. Nagylelkű, jóságra hajló és a nyugati, kapitalista szellemtől érintetlen, romlatlan nép ez, a földkerekség egyik legrendesebb népe. Csak a rendhez és a fegyelemhez is volna bár valami közük! Vagy talán pont azért ilyen romlatlanok, mert nincsen.”³⁴ A továbbiakban jó pár hasonló jellegű észrevétel következik, majd a magyar hivatalos szervek bizonyos eredményeinek elismerő említése (például az oktatás vagy a kétnyelvű feliratok terén),³⁵ melyek – tegyük hozzá – „éppúgy voltak köszönhetőek a hatóságok szándékának, mint Kőrösmező szőke, egyenes hajú, azaz szláv vonásokat tükröző lakosai elszántságának”.³⁶ Beszámolójában Dami örömmel és megelégedettséggel ízelgette mindazon környékbeli település és járás szépen csengő nevét, ahol útja során megfordult: Munkácson, Beregszászon, Ungváron, Máramarosban, Ugocsában, Beregben, Ungban és Zemplénben. Majd folytatta Nagyszöllőssel, Királyházával, Técsővel és Nagyszalánccal, hogy azután ismét Kőrösmezővel zárja a felsorolást. Pontosabban a kőrösmezei Centrál szállóval, ahol is a váratlanul érkező vendég étkezése is gondot jelentett, hiszen „jöttére senki nem számított”.³⁷ Legalábbis e szavak hangoztak el mentségül a szállodai inas tisztét betöltő „siheder” szájából, amit Dami a lehető legnagyobb és legőszintébb elragadtatással konstatált. Érthető is: itt, a „világnak eme kritikus pontján”, ahol ráadásul „senki nem számított” a vendég érkezésére. E két gondolatöredék elég kifejező erejű Aldo Dami magyarországi benyomásait illetően.

*

Gyakran vetik a magyarok szemére, hogy a múltjukban élnek. E néhány, a francia–magyar kapcsolatok terén megvalósult úti tapasztalat talán jól rávilágít eme, a múlthoz való különleges viszonyra, amely csakugyan jellemzi az ország lakóit, s amely a jelenben is ezerféle módon él tovább a lelkekben. Mindenki a rá jellemző, egyéni módon tekint a múltra. Delattre atya hangsúlyozza a magyarok idegenekkel szembeni kedves és figyelmes fellépését. Egészen biztos, hogy ez kedvezően ellensúlyozza bennük a legújabb korban őket ért és bennük keserűséget fakasztó kellemetlenségeket és fájdalmakat. Aurélien Sauvageot rávilágít a méltóságteljes és ünnepélyességet árasztó nemzeti jellemvonásra, melyre éppenséggel a nemzet költőinek sorai között (például Ady Endre verseiben) bukkanhat az idegen föld szülötte. Nicolas de Rochefort a dicső családi múlt nyomainak magyarországi fellelésének örült. Aldo Dami, e kortársai által meg nem értett tudós szemében pedig a Kárpátalján megtalált pillanat szívbe markol, mert e töredékben egy egész élet teljessége sejlik föl. Chaillet atya és Jacques Delebecque él-

³⁴ *Uo.*, 347.

³⁵ A rutének lakta vidékekkel összefüggő hivatalos magyar elképzelések ellentmondásosságával kapcsolatban lásd például VASAS Géza: *A ruszin autonómia választásain (1939 március–szeptember)*, Aetas 2000/4., 64–87.

³⁶ DAMI: *Ce que j'ai vu en Subcarpathie*, 351.

³⁷ *Uo.*

ményei és tapasztalatai nem említhetők egy lapon az iméntiekkel, és egymástól is élesen különválnak. A jezsuita pap egész sorsát egy életre eldöntötte az, ahogyan 1940-ben véleményt formált a váratlanul fölbukkanó, majd ugyanolyan gyorsasággal el is illanó „magyar délibábbal” összefüggésben. S ugyanígy az is, ahogyan később – e véleményének tükrében – bizonyos lépésekre szánta el magát, aminek következtében személyes sorsa, valamint a magyar nemzet sorsa végleg különváltak. Ezzel szemben úgy látszik, hogy a légballoonos Jacques Delebecque 1910-ben a magyar vonatkozású ügyekbe szinte csak „belecsöppent”: de hogy pontosan mibe is, azt akkor talán még ő maga sem tudta.

(Désfalvi-Tóth András fordítása)

Hinton Ampner kastélyparkja